

ΚΟΣΜΟΛΟΓΙΑΣ ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

1. Ἡ λέξις «κοσμολογία». 2. Γνωσιολογικὲς προϋποθέσεις τῆς κοσμολογίας.
3. Τὸ ἀντικείμενο τῆς κοσμολογίας καὶ ἡ πρὸς αὐτὴν συνάφεια τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. 4. Κοσμολογία καὶ ὄντολογία. 5. Κοσμολογία καὶ ἀνθρωπολογία.

1. Ἡ λέξις «κοσμολογία» δὲν ὑπάρχει στὰ σωζόμενα κείμενα ἔργων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων, ὅπου μόλις ἐμφανίζεται ἡ λέξις «φυσιολογία»¹. Ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Christian Wolff στοὺς Νεώτερους Χρόνους χρησιμοποιεῖ πρῶτος ἴσως τὴ λέξις cosmologia, ἤδη, τὸ 1728, πρὸς δήλωση «κλάδου» τῆς μεταφυσικῆς (*Discursus praeliminaris de philosophia in genere*, § 77), καὶ ὕστερα στὸν τίτλο τοῦ ἔργου του *Cosmologia generalis*, ἐκδομένου τὸ 1731. Ἐκτοτε² ἡ λέξις «κοσμολογία» ἔχει ἐνταχθεῖ στὴν ὀρολογία τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης.

2. Προϋπόθεση καὶ τῆς κοσμολογίας, δηλαδὴ τῆς δυνατότητας νὰ ἐπιτελεῖται ἡ κοσμολογία, ὡς θεωρία τοῦ κόσμου, ὅπως ἄλλωστε καὶ τῆς δυνατότητας κάθε ἄλλης θεωρίας, εἶναι ἡ ἐνυπαρξία στὸν ἄνθρωπο τῆς ἱκανότητας νὰ ὑπερβαίνει τὴν ὑποκειμενικὴ ἀπλῶς ὑπόστασή του, δηλαδὴ τὸν ἑαυτό του ὡς βιοψυχικὴ ἐξέλιξη ἀπλῶς ἢ καὶ ὡς αὐτοσυνειδησία μόνο, καὶ νὰ συλλαμβάνει γνωσιακὰ τὰ ὄντα καθ'ἑαυτά³, ὥστε καὶ ὅποια στοιχεῖα τοῦ κόσμου, καὶ νὰ εἰσφέρει στὴ συνειδήσή του κάτι σὰν «παρουσία» τους καὶ νὰ διακατέχει μέσα τῆς ἐφεξῆς τὴν παράστασή τους.

Ὁ ἄνθρωπος, τὸ ἐλάχιστο αὐτὸ μέρος τοῦ κόσμου, εἶναι ὁ μόνος αὐτοῦργος τῆς οἴονεϊ αὐτογνωσίας τοῦ κόσμου. Ἡ κοσμολογία παραμένει ἀδύνατη, δίχως τὸ ἀπόλυτο κατ'ἀρχὴν κῦρος τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὑποκειμένου τῆς θεωρίας τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ μόνο κατ'ἀρχὴν ἀπόλυτο εἶναι τὸ κῦρος τοῦ ἀνθρώπου ὡς γνωσιακοῦ ὑποκειμένου. Ἡ γνωσιακὴ προσπάθειά του ὑπέ-

1. Π6. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Περὶ αἰσθήσεως* 442 b 25. Ἐξ ἄλλου, συχνότερο εἶναι τὸ ἐπίθετο «φυσιολόγος». Βλ. Ἀριστοτέλους *Περὶ ψυχῆς* 426 a 20, *Περὶ ζώων μορίων*, 641 a 7, *Μεταφυσικά* 986 b 14, 990 a 3, *Πολιτικά* 1447 b 19.

2. Π6. A. G. BAUMGARDEN, *Philosophia generalis* (1770) § 148, A. N. WHITEHEAD, *Process and Reality. An Essay in Cosmology* (1929), P. DUHEM, *Le système du monde. Histoire des doctrines cosmologiques de Platon à Copernic*, 1-10 (1914-1959).

3. Δηλαδή, ὅπως ὑπάρχουν καὶ χωρὶς τὴ νοηματικὴ στή συνειδήσή του παρουσία τους. Ἐξ ἄλλου, καὶ τὸ ἐγὼ του ὡς οἴονεϊ ἀντικειμενικὸ στοιχεῖο τῆς αὐτοσυνειδησίας του ὑπάρχει καὶ αὐτὸ ἤδη ὡς «ὄν». Π6. Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Études sur la liberté*, 1974, σσ. 17-20, *Μελετήματα Φιλοσοφίας*, 1978, σσ. 38-41.

χει και τὸν κίνδυνο τοῦ μεγάλου ἢ μικροῦ λάθους, καὶ ιδιαίτερα τὸ ἐνδεχόμενο ἐπηρεασμοῦ ἀπὸ ἀνθρωποκεντρικὴ ροπή.

Ἰσχύει, ἐξ ἄλλου, καὶ γιὰ τὴν «κοσμολογία», ἡ ἐπιφύλαξη τοῦ Παρμενίδου ὡς πρὸς τὸ κῦρος τῶν «δοκούντων», καθὼς αὐτὰ ὑπέχουν τὴν ἀνάγκη νὰ ἐπαληθεύονται, ἄρα καὶ τὸ ἐνδεχόμενο ἐπίσης νὰ διαψεύδονται. Διακρίνει ὁ Παρμενίδης, ὑπενθυμίζω, «ἡμὲν Ἀληθείης εὐκυκλέος ἀτρεμές ἦτορ, ἡδὲ βροτῶν δόξας, ταῖς οὐκ ἔνι πίστις ἀληθείης» (1.29-30), δηλαδή ἀφ' ἐνός τὴν ἀδιάσειστη («ἀτρεμές») καρδιά («ἦτορ») τῆς ἀκέραιης («εὐκυκλέος») ἀλήθειας («ἀληθείης»), ἀφ' ἑτέρου τὶς ὑποκειμενικὲς τῶν ἀνθρώπων δοξασίες, αὐτὲς δίχως βεβαιότητα ὡς πρὸς τὴν ἀλήθεια τους. Καὶ ἀδιάσειστη καρδιά τῆς ἀκέραιης ἀλήθειας, δηλαδή ἀπόλυτο κῦρος, ἐνέχει κατὰ Παρμενίδην μόνο ἡ θεωρία τοῦ ὄντος, ἀναπόδραστα σύμφυτη μὲ τὴ νόηση, κατὰ λογικὴ ἀναγκαιότητα, ἐνῶ γιὰ τὰ «δοκούντα» ἰσχύει ὅτι «χρῆν δοκίμως εἶναι διὰ παντός πάντα περῶντα» (1.31-32), δηλαδή, ὅπως τουλάχιστον ἔχω ἐρμηνεύσει τὴ δυσερμηνευτὴ αὐτὴ φράση (Συνεδρία τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τῆς 9 Μαρτίου 1989), οἱ συστατικὲς τῆς κοσμολογίας, καὶ ὄχι μόνο αὐτῆς, δοξασίες («τὰ δοκούντα») ὑπέχουν τὴν ἀνάγκη («χρῆν») νὰ βρίσκουν ἐπικύρωση («δοκίμως εἶναι») ἐκάστοτε, ὡς πρόσφορες νὰ ἐξηγοῦν («περῶντα») ὅλα τὰ μὲ αὐτὲς ἐξηγητέα («τὰ πάντα») κατὰ συνάρτηση καὶ πρὸς ὅποιο νέο περιστατικὸ («διὰ παντός»)⁴.

Προπάντων, ὅμως, ἡ κοσμολογία ὡς θεωρία τοῦ κόσμου εἶναι ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ ἀντικειμένου τῆς ριζικὰ προβληματικὴ. Δὲν ὑπάρχει, δηλαδή, στὴν κοσμολογία χωρισμὸς ὀλικὸς τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἀπὸ τὸ ὑποκείμενό τῆς, ἀπαραίτητος ὅμως γιὰ τὴ δυνατότητα ὁποιας γνήσιας καὶ ἄρτιας θεωρίας. Ἀντικείμενο τῆς κοσμολογίας εἶναι ὁ κόσμος στὸ σύνολό του. Ὑποκείμενό τῆς εἶναι πάντοτε κάποιος ἄνθρωπος. Ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἐνυπάρχει στὸν κόσμο ἀνεκτόπιστα, ὡς συστατικὸ στοιχεῖο του. Ἄρα τὸ ὑποκείμενο τῆς κοσμολογίας ἐμπεριέχεται, ὡς στοιχεῖο τοῦ κόσμου, στὸ ἀντικείμενό τῆς: ὁ θεωρὸς τοῦ κόσμου συναντᾷ στὴν ὀλικὴ σύσταση τοῦ κόσμου. Δὲν ὑπάρχει τὸ «ἀρχιμήδειο σημεῖο»⁵, δηλαδή τὸ βᾶθρο ἔξω τοῦ κόσμου, τὸ ἀναγκαῖο γιὰ τὴν ἐπιτέλεση ἄρτια καὶ γνήσια τῆς θεωρίας τοῦ κόσμου, τῆς ὀνομαζόμενης «κοσμολογία». Ἴδου ὅμως, πῶς συμβαίνει παρὰ ταῦτα νὰ κατορθώνεται κάπως ἡ ἐπιτέλεσή τῆς.

Δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίζεται ἡ διπλὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν κόσμο, ὡς ὑπαρκτοῦ ὄχι μέσα μόνο, ἀλλὰ καὶ ἀντίκρου στὸν κόσμο. Πραγματικά, ὁ ἄνθρωπος, ἂν καὶ εἶναι πλάσμα τοῦ κόσμου, ἀναπόδραστα ἐξαρτημένο ἀπὸ στοιχεῖα καὶ δυνάμεις του, ὑπάρχει μέσα λοιπὸν στὸν κόσμο ἀδιάφευκτα, ἐπίσης ὅμως ὑπάρχει καὶ ἀντίκρου στὸν κόσμο, δηλαδή ὡς οἰο-

4. Βλ. Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Μελετήματα Φιλολογίας καὶ Φιλοσοφίας*, 1998, σσ. 37-48.

5. Βλ. DESCARTES, *Meditationes de prima philosophia*, Meditatio II 1.

νεί αὐτόθετο καὶ αὐτοδύναμο ὑποκείμενο θεωρίας τοῦ κόσμου, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὡς δράστης μεταβολῆς στοιχείων τοῦ κόσμου καὶ χρήστης δυνάμεων του -, καθὼς εἶναι κάτοχος ἐλευθερίας, χαρίσματος θαυμαστοῦ, ὑπαρκτοῦ μόνο σ'αυτόν⁶.

3. Ἡ ἐπίγνωση τῆς ἀμφιζυγίας αὐτῆς κόσμου καὶ ἀνθρώπου ὑπαγορεύει καὶ τὸν ὀρθὸ διακαθορισμὸ τοῦ ἀντικειμένου τῆς κοσμολογίας, ὥστε ν' ἀποτραπεῖ καὶ ἡ ἄμετρη συρρίκνωσή του, συνεπαγόμενη μετάπτωσή της σὲ ἀπλῶς ἐτερώθυμη ἀστρονομία, καὶ ἡ ἄμετρη ἐπέκτασή του, συνεπαγόμενη διόγκωσή της σὲ οἶονεὶ *scientia universalis*.

Τὸ ἀντικείμενο, λοιπόν, τῆς κοσμολογίας ἐνδέχεται νὰ εἶναι ἀπλῶς τὸ ἀστρικό σύμπαν, τὸ καὶ ἀντικείμενο ἀρχαιοθεν τῆς ἀστρονομίας, ἢ νὰ περιλαμβάνει καὶ ἄλλα χωροχρονικά στοιχεῖα καὶ γεγονότα, ὅπως τὰ γήινα ἔμβια ὄντα, δηλαδή τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα, ὥστε καὶ τὸν ἄνθρωπο, καθόσον εἶναι ζῶον, δηλαδή στὴν ὑλική σύστασή του μόνο καὶ στὴ βιοδυναμική ὑπόστασή του, ἢ νὰ συμπεριλαμβάνει καὶ τὰ μὴ χωροχρονικά ὄντα εἴτε ὑπερόντα, ὅπως τὰ μαθηματικά καὶ οἱ ὅποιες ἀξίες, πηγὴ ἐμπνεύσεων τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ τὰ ἔργα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου: καθημερινὴ βιοτελεστικὴ συμπεριφορὰ, τεχνικὴ, ἐπιστήμη, καλλιτεχνία, γλώσσα, κατορθώματα ἠθικῆς, πράξεις πολιτικῆς. Ἡ ἀποδοχὴ τοῦ τρίτου αὐτοῦ ἐνδεχομένου συνεπάγεται ἀναγωγὴ τῆς κοσμολογίας ὡς πρὸς τὴν ἔκταση τοῦ ἀντικειμένου της σὲ ὅ,τι ὁραματίζονταν ὡς *scientia universalis* ὁ Raymundus Lullus στὸν Μεσαίωνα καὶ ὁ νεαρὸς Descartes καὶ ἄλλοι στοὺς Νεώτερους χρόνους⁷.

Προτιμοῦμε ὡς ἀντικείμενο τῆς κοσμολογίας τὸν κόσμον στὴν χωροχρονικὴ ἀπλῶς σύστασή του – χωρὶς δηλαδή τὰ ἰδεατὰ ὄντα –, ὅπως καὶ δίχως τίς ἐπιτεύξεις τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἄς μένουν αὐτὰ ὡς ἀντικείμενα τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης ἢ τῆς ὄντολογίας, καὶ αὐτὲς ὡς ἀντικείμενο τῆς φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας ἢ καὶ εἰδικῶν ἐπιστημῶν - ἂν καὶ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πάντοτε ὁ ὑποκειμενικὸς παράγων, καὶ τὰ ἰδεατὰ ὄντα ὑπερβατικὲς ἀντίστοιχα προϋποθέσεις, γιὰ τὴ νοητικὴ σύλληψη τοῦ κόσμου, ὥστε πάντοτε βρίσκονται κάπου ἐγγὺς στὰ ὅρια τοῦ ἀντικειμένου τῆς κοσμολογίας.

Καθορίζομε λοιπόν ὡς ἀντικείμενο τῆς κοσμολογίας τὴ γένεση καὶ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ κόσμου, ὡς συνόλου χωροχρονικῶν γεγονότων καὶ στοιχείων, εἴτε αὐτὰ εἶναι φάσεις καὶ τρόποι ἀπλῶς τοῦ ἐναλλακτικοῦ συνθέματος ὕλης-ἐνέργειας, καὶ ἄλλωστε ἀποτελοῦν τὴν πρώτη σύσταση τοῦ κόσμου, εἴτε εἶναι μορφώματα ζωῆς, ὅπως τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα, ὥστε καὶ ὁ ἄνθρω-

6. Πβ. Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Μελετήματα Φιλοσοφίας*, 1978, σσ. 44-45, σ. 50, καθὼς καὶ *Μελετήματα Πολιτικῆς Φιλοσοφίας*, 1983¹, σσ. 75-77.

7. Βλ. Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Φιλοσοφίας Ἑγκώμιον*, 1999, σ. 84.

πος⁸, στη ζωϊκή του άπλως υπόσταση, τὸ ὑπερ-ζῶο αὐτό, καὶ μόνο ἄλλωστε ὑποκείμενο κοσμογνωσίας ἢ καὶ διευθυντικοῦ χειρισμοῦ δυνάμεων τοῦ κόσμου. Ἐξ ἄλλου, ἐπισημαίνομε ὡς αἶτημα πρὸς τὸ ἀνθρώπινο πάντοτε ὑποκείμενο τῆς κοσμολογίας τὴν ὅσο τὸ δυνατόν ἀποφυγὴ τῆς ἀνθρωποκεντρικῆς ροπῆς στὴν προσπάθειά του γιὰ καθαρὴ γνώση τοῦ κόσμου.

Ἀκμάζουν στὴν ἐποχὴ μας καὶ παρουσιάζουν μεγαλουργία ὀρισμένες ἐπιστῆμες, ὅπως ἡ ἀστρονομία, ἡ φυσικὴ, ἡ βιολογία, καὶ ἡ κάθε μιά τους ἔχει ὡς ἀντικείμενο ἰδιαίτερη ὁμάδα χωροχρονικῶν γεγονότων καὶ στοιχείων τοῦ κόσμου. Ἐμφανίζονται οἱ ἐπιστῆμες αὐτὲς χειραφετημένες ἀπὸ τὴν κοσμολογία ὡς κλάδο τῆς φιλοσοφίας καὶ προβαίνουν συχνὰ σὲ πολὺ ἐντεχνα ρυθμισμένη ἐρευνα, μὲ χρῆση καὶ ὀργάνων προαγμένης λειτουργικότητας, ἢ καὶ ἡχηρὰ ἐξαγγέλλουν κάποτε σπουδαῖες ἀνακαλύψεις ἢ καινούργιες θεωρίες, ἐξηγητικὲς τῶν μυστικῶν τοῦ σύμπαντος. Ἰσχύει ὁμως πάντοτε καὶ γιὰ τὶς ἐπιστῆμες αὐτὲς ἡ παρμενίδεια ἐπιταγὴ αὐστηρῆς δοκιμασίας τοῦ κύρους τῶν δοξασιῶν τους, ἢ κάποτε καὶ ἡ ἐπιφύλαξη τοῦ Πινδάρου, ὅτι «ἀτελῇ δρέπουσι τῆς σοφίας καρπὸν». Βέβαιο εἶναι, ὅτι παρὰ τὶς ὅποιες μεγάλες ἐπιτεύξεις, ἀστρονομία καὶ φυσικὴ, ὅπως καὶ βιολογία, δὲν παύουν νὰ εἶναι λογικὰ ὑποδεέστερες, οἷονεὶ κλάδοι, τῆς ὑπὸ στενὴ ἐννοια κοσμολογίας. Καὶ εἰσφέρουν στὴν κοσμολογία οἱ ἐπιστῆμες αὐτὲς μὲ ὅποια ἔγκυρά τους πορίσματα ἢ καὶ ὑπο-στηρίζουν καὶ ὑπο-κινοῦν, ἡ φυσικὴ προπάντων καὶ ἡ βιολογία, τὴν πρόοδο τῆς τεχνικῆς γενικά, εἴτε εἰδικώτερα τῆς ἱατρικῆς, δὲν παύουν ὁμως νὰ στηρίζονται σὲ ἀφετηριακὲς τῆς ἐρευνᾶς τους ἐδραῖες ἐννοίες τῆς κοσμολογίας⁹, καὶ τελικὰ νὰ κρίνονται ἀπὸ αὐτὴν γιὰ τὴν ἀξία καὶ τῶν πιὸ ἐντυπωσιακῶν ἐπιδόσεών τους. Ἡ κοσμολογία, ὡς φιλοσοφία, λειτουργεῖ ἐπιστατικὰ στὸ βάθρο καὶ στὴν κορυφὴ τῶν εἰδικῶν αὐτῶν ἐπιστημῶν, παρὰ τὶς ὅποιες ἐκθαμβωτικὲς ἐπιτυχίες τους.

4. Πρότερη λογικὰ τῆς κοσμολογίας εἶναι ἡ ὄντολογία¹⁰, μάλιστα καθὼς καὶ χορηγεῖ σ'αὐτὴν, ὡς βάθρα καὶ ἀφετηρίες τῶν νοητικῶν προβάσεών της,

8. Πβ. τὴν κοσμολογία ἤδη τοῦ Ἀναξიმάνδρου (πβ. MARCEL CONCHE, *Anaximandre, Fragments et témoignages*, 1991, καὶ Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Μελετήματα Φιλοσοφίας καὶ Φιλοσοφίας*, 1998, σσ. 143-150), καθὼς καὶ τὴν κοσμολογία τοῦ Παρμενίδου, χαρακτηριζόμενη ἐξ ἄλλου ἀπὸ τὸν ἴδιον ὡς συνθεμένη ἀπὸ «δόξας... βροτείας» (8.51), καὶ ἀντίστοιχα ὡς ἐκφρασμένη μὲ «κόσμον... ἐπέων ἀπατηλῶν» (8.52), παρὰ ταῦτα ὁμως καὶ ὡς «διάκοσμον ἐοικότα» (8.60). Βλ. Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, ὅπ. ἀν., σσ. 42-43.

9. Ὅπως κόσμος, χάος, ὕλη, ἄτομον, ἐνέργεια, ζωή, φυτόν, ζῶον, γῆ, οὐρανός, ἄστρα, φυσικὸς νόμος κ.τ.ῶμ.

10. Κορυφαῖος ἐκπρόσωπος τῆς ὄντολογίας εἶναι ὁ Παρμενίδης. Κλασσικὰ συγγράμματα ὄντολογίας παραμένουν οἱ διάλογοι τοῦ Πλάτωνος *Παρμενίδης* καὶ *Σοφιστής* καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλους *Μεταφυσικά*. Στὸν εἰκοστὸ αἰῶνα ἐπιβλητικὸ ὑπῆρξε τὸ ἔργο τοῦ Nicolai HARTMANN, *Zur Grundlegung der Ontologie*, 1935 (1941³).

έννοιες είτε κατηγορίες, ὅπως τὸ πέρασ καὶ τὸ ἄπειρον¹¹, τὸ ὅλον καὶ τὸ μέρος, τὸ ποιὸν καὶ τὸ ποσόν, ἡ γένεσις καὶ ἡ οὐσία, τὸ ζεῦγμα δυνάμει-ἐνεργεία, κ.ἄ.δμ.

Ἡ ἔννοια τοῦ κόσμου, ἀντικείμενο τῆς κοσμολογίας, ὑπάγεται λογικὰ στὴν ἔννοια τοῦ ὄντος. Ὅριακή ἔννοια τῆς ὄντολογίας εἶναι τὸ «μὴ ὄν», κάτι συλληπτό μόνο λογικά¹². Ὅριακή ἔννοια τῆς κοσμολογίας εἶναι τὸ «χάος», κάτι συλληπτό λογικὰ ἐπίσης, ἀλλὰ καὶ ὄχι μόνο λογικά. Τὸ «χάος» δὲν ταυτίζεται μὲ τὸ «μὴ ὄν». Εἶναι κάπως «ὄν» τὸ «χάος», δηλαδή «ὄν» σὲ ἀ-μορφία καὶ μόλις δεκτικὸ μορφοπλασίας, ὡς περιεκτικὸ δυνατοτήτων πρὸς ὑποδοχὴ μορφῆς. Ἡ κοσμογονία εἶναι μορφοπλασία τοῦ «χάους», μερικὴ ἔστω.

Οἱ «διαστάσεις» τοῦ χάους εἶναι πάντοτε μεγαλύτερες ἀπὸ τὶς διαστάσεις τοῦ κόσμου. Ὅσο καὶ ἂν διευρύνεται ὁ κόσμος, πάντοτε θὰ περισσεύει τὸ χάος. Τὸ διάζευγμα κόσμος καὶ χάος εἶναι κάπως ἀνάλογο πρὸς τὸ διάζευγμα πέρασ καὶ ἄπειρον. Ἐξ ἄλλου, ἂν καὶ ὁ τρόπος μεταβολῆς τοῦ χάους σὲ κόσμο εἶναι ἡ μορφοπλασία, ὁ δρᾶστης ὁμως τῆς μεταβολῆς αὐτῆς, ὁ πρῶτος καὶ ἀρχέγονος, παραμένει ἄγνωστος ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς ἀστρονομίας, τῆς φυσικῆς, τῆς βιολογίας, ὡς «θετικῶν» ἐπιστημῶν, ὑπηρετικῶν τῆς κοσμολογίας.

Ἡ ὄντολογία ὄχι μόνο λογικὰ προβαδίζει ἀπὸ τὴν κοσμολογία, μάλιστα καὶ τὴν ὑπο-στηρίζει μὲ ἰδικές της ἔννοιες ἐδραῖες γι'αὐτήν, ἀλλὰ καὶ ὑπερέχει ἀπὸ τὴν κοσμολογία κρίσιμα ὡς πρὸς τὸ κῦρος. Ἡ ὄντολογία δὲν χρειάζεται «ἀρχιμήδειο» σημεῖο καὶ τὸ κῦρος της ὑπάρχει δίχως τὴν αἵρεση τῆς μὴ διαψεύσεως ἀπὸ μελλοντικὲς παρατηρήσεις φαινομένων τοῦ κόσμου, καθὼς ἡ θεμελίωσή της τουλάχιστον ἔχει κῦρος ἀπόλυτο, εἶναι δηλαδή αὐτο-ἐγκυρη, καὶ ἡ ὅποια τυχὸν ἀμφισβήτησή της αὐτο-αναιρεῖται. Τὸ «νοεῖν» μὲ ἀντικείμενο τὸ «εἶναι», ἡ νοητικὴ λοιπὸν σύλληψη τοῦ ὄντος, εἶναι κάτι μὲ αὐτόθετο καὶ ἀκατάλυτο κῦρος¹³, ἀφοῦ τὸ «νοεῖν» εἶναι ἤδη τρόπος τοῦ «εἶναι», καὶ ἀφοῦ ἡ ἄρνηση τοῦ «εἶναι», πράξη τοῦ «νοεῖν» καὶ αὐτὴ, ἀποτελεῖ ἄρνηση καὶ τοῦ «νοεῖν», τοῦ ἀρνητῆ δηλαδή τοῦ «εἶναι», ὥστε καὶ αὐτοαναιρεῖται ἀναγκαστικά. Στὴν ἐπίγνωση τῆς ἀρχικῆς αὐτῆς ἀλήθειας, Παρμενίδης, Αὐγουστίνος καὶ Descartes συμφωνοῦν ἐπιβλητικά.

5. Λογικὰ ὕστερη τῆς αὐστηρὰ ἐννοημένης κοσμολογίας, ἀλλὰ καὶ ἀξιο-

11. Ἀναξιμάνδρεια ἡ ἔννοια τοῦ «ἀπείρου». Γιὰ πέρασ καὶ ἄπειρον πρβλ. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Φίλητος* 16 κ.ἐπ.

12. Π6. ΠΑΡΜΕΝΙΔΟΥ 28 B 2, 28 B 3, Πλάτωνος, *Σοφιστής* 237 a κ. ἐξ. Στὴν ἔννοια τοῦ ὄντος ἀντιστοιχεῖ κάπως ἡ ἔννοια «τι»: «μόνον γὰρ αὐτὸ λέγειν γυμνὸν καὶ ἀπηρημωμένον ἀπὸ τῶν ὄντων ἀπάντων ἀδύνατον» (*Σοφιστής*, 237 d). Ὁ Emil Lask στὴν πρώτη δεκαετία τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα ἐξαίρει «das verblasste Etwas».

13. Π6. Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Φιλοσοφίας Ἐγκώμιον*, ἔνθ. ἀν., σσ. 101-102, καὶ σσ. 40-41· στὴν παράδοση τοῦ Παρμενίδου ἄλλωστε. Π6. Μ. HEIDEGGER, *Einführung in die Metaphysik*, σ. 2, σ. 13.

λογικά ισότιμη κάπως, είναι ή φιλοσοφική ανθρωπολογία ως θεωρία κυρίως της ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, ἄρα καί της Ἱστορίας καί τοῦ πολιτισμοῦ, ἔργων κυρίως της ἐλευθερίας¹⁴ τοῦ ἀνθρώπου.

Ὑπῆρξε ἀρχαιόθεν ή κοσμολογία, καί ὑπάρχει ἔως καί στήν ἐποχή μας, ὡς γεραρός κλάδος της φιλοσοφίας, καί περιλάμβανε ὡς κλάδο της καί τήν ανθρωπολογία. Δέν ἔμεινε ὁμως ἐνταγμένη σ'αὐτήν, ἀλλά διαχωρίσθηκε ἀρχαιόθεν ὡς κλάδος ἰδιαίτερος της φιλοσοφίας ή ανθρωπολογία. Καί ὁρισμένοι προσωκρατικοί φιλόσοφοι καί τὸ σύνολο σχεδόν τῶν σοφιστῶν καί ὁ Σωκράτης προπάντων ἔθεσαν τὸν ἄνθρωπο στὸ κέντρο τοῦ φιλοσοφικοῦ ἔτασμοῦ¹⁵.

Ἀντίκρου λοιπὸν στήν ὑπὸ στενὴ ἔννοια κοσμολογία ὀρθώνεται ή φιλοσοφική ανθρωπολογία, ὥστε καί ή φιλοσοφία της Ἱστορίας, καί ή φιλοσοφία τοῦ πολιτισμοῦ, παράγοντος καί παραγώγου της Ἱστορίας.

Ἡ φιλοσοφική ανθρωπολογία ἔχει θέμα τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, ἐμβίου ὄντος ὑπαρκτοῦ μέσα καί ἀντίκρου στὸν κόσμο. Ἐξαίρει τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, συνώνυμη σχεδόν πρὸς τὴν χαρακτηριστική του πνευματικότητα, ὡς ὑπαρξιακή ἀρχή του, καίρια διαφοριστική του ἀπὸ τὰ ζῶα καί τὰ φυτά, ὡς πηγή της ἀτομικῆς του ἱκανότητας πρὸς ἀληθινὴ γνῶση καί πρὸς αὐτοκαθορισμὸ της συμπεριφορᾶς του, καθὼς καί πρὸς κοινωνικὴ δράση, τελεστική της Ἱστορίας καί δημιουργικὴ τοῦ πολιτισμοῦ, καί σύνδρομα πρὸς μεταβολὴ στοιχείων καί μετατροπὴ δυνάμεων τοῦ κόσμου· χωρὶς ἔξ ἄλλου καί ἀγνόηση της κακουργίας ή καί τερατουργίας, ἀπότοκων ἐπίσης της ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου. Καί ἀντιμετωπίζει ὁμως τὸ βαρὺ πρόβλημα τῶν ὄρων καί τῶν ὁρίων της συλλειτουργίας της ἐλευθερίας μὲ τίς ἀναιρετικές της εἴτε μειωτικές της ἀδιάφευκτες ἐξαρτήσεις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ ἐντὸς καί γύρω του ὑλικά στοιχεῖα τοῦ κόσμου, ἀλλὰ καί παρουσιάζει τὴν ὄχι ἄσχετη μὲ αὐτὸ παραδοξία της δυσυποστασίας τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἀπειροελαχίστου μορίου τοῦ κόσμου καί ὡς ἀπόλυτου ὑποκειμένου, βεβαιωτικοῦ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ κόσμου¹⁶.

Ἡ φιλοσοφία της Ἱστορίας ἔχει θέμα ὄχι ἀπλῶς τὴν Ἱστοριογραφία τυχόν, ἀλλὰ τὴν ἴδια τὴν Ἱστορία της ἀνθρωπότητας, δηλαδὴ τὸ φαντασμαγορικὸ περίπλοκο σύνολο πράξεων καί παθημάτων καί δημιουργιῶν, καί τῶν πολλαπλῶν συνεπειῶν τους, ἀφότου ὑπῆρξαν καί ὅσο θὰ ὑπάρχουν ἄνθρωποι.

Οἱ πράξεις καί οἱ δημιουργίες εἶναι ἀπότοκες της ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου. Συμβάλλουν ὁμως γι'αὐτές καί συντελεστές ἐξωανθρώπινοι: τὸ ἔδαφος

14. Π6. Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, ὁπ. ἀν., σσ. 47-48, *Études sur la liberté*, 1974, σ. 19 κ.ἐξ.

15. Βλ. JACQUELINE DE ROMILLY, *Les grands sophistes dans l'Athènes de Périclès*, 1988 καὶ Lambros COULOUBARITSIS, *Aux origines de la philosophie européenne*, σσ. 176-182.

16. Π6. Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας κατὰ Πλάτωνα*, 1982, σσ. 62-63, σ. 83, *Philosophy of History in ancient Greece*, 1991, σσ. 83 καὶ 93.

κάθε χώρας, τὰ γεωδυναμικά γεγονότα, ὅπως σεισμοί, καταποντισμοί, κατακλυσμοί κ.τ.ομ., οἱ γεωφυσικὲς μεταβολές, ὅπως ἀλλαγές τοῦ κλίματος κ.τ.ομ.¹⁷ Αὐτὰ ὅλα, καθὼς καὶ οἱ συνέπειες τῶν ἐπιτελεσμένων πράξεων, ἀφ' ἑνὸς ἐπιφέρουν εἴτε συνιστοῦν ἀνθρώπινα παθήματα, κάποτε καὶ ἀπώλεια τῆς ζωῆς, ἀφ' ἑτέρου ἐπηρεάζουν ἰσχυρὰ τὴν καθημερινή συμπεριφορὰ καὶ τὴν ὑπερκαθημερινή δράση τῶν ἀνθρώπων¹⁸, καὶ ἄρα θέτουν ὅρια ἢ καὶ ὑπαγορεύουν κατευθύνσεις γιὰ τὴν ἐνέργεια τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου.

Προϋποθέσεις ἐξ ἄλλου γιὰ τὶς πράξεις καὶ τὶς δημιουργίες, τὶς συστατικὲς τῆς Ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι καὶ τὰ ἐκτὸς χώρου καὶ χρόνου ἰδεατὰ ὄντα, καθὼς αὐτὰ ἐμπνέουν τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, ὑποκινοῦν δηλαδή καὶ οἰονεὶ ὁδηγοῦν τὴν κατ' ἐλευθερία δράση του¹⁹. Ἡ πρὸς αὐτὰ πνευματικὴ ἀνάταση καὶ ἡ μὲ τὴ συνδρομὴ τῆς ἀνταύγειάς τους νοητικὴ σύλληψη τοῦ κόσμου καὶ πολὺ μᾶλλον ἀλλοίωση τῆς μορφῆς ὑλικῶν στοιχείων ἢ τοῦ ρυθμοῦ δυνάμεών του, δεινὸ τρόπαιο τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, θεωρήθηκε ἀρχαιόθεν ὡς ἀνατροπὴ τῆς προ-ἀνθρώπινης εὐταξίας τοῦ κόσμου. Αὐτὸ εἶναι τὸ νόημα τοῦ κατὰ Αἰσχύλον κατηγορητηρίου τοῦ Διὸς ἐναντίον τοῦ Προμηθέως, ὅτι ἔδρασε «καιροῦ πέρα» καὶ «πέρα δίκης», μὲ τὸ νὰ χορηγήσει νοημοσύνη στοὺς ἀνθρώπους, ἄρα καὶ συμμετοχὴ στὰ ἰδεατὰ ὄντα, προνόμιο πρὶν τῶν θεῶν²⁰. Παρόμοιο νόημα εἶχε ἡ διακήρυξη τοῦ Σοφοκλέους «πολλὰ τὰ δεινὰ κοῦδὲν ἀνθρώπου δεινότερον πέλει»²¹. Ἡ σύγκριση τοῦ τρόπου ἐργασίας καὶ ζωῆς τῶν πρωτογόνων ἀνθρώπων πρὸς τὸν τρόπο ἐργασίας καὶ ζωῆς τῶν σημερινῶν ἀνθρώπων, καὶ ἰδιαίτερα ἡ σύγκριση τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος σὲ ἀπρόσιτα γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἐδάφη πρὸς τὸ φυσικὸ περιβάλλον σὲ κατεργασμένα ἐδάφη ἀπὸ τοὺς σύγχρονούς μας ὑπερ-πολιτισμένους ἀνθρώπους, ἐπαληθεύει περίτρανα καὶ τὴ σοφόκλεια ρήση γιὰ τὴν ἀνθρώπινη δεινότητα καὶ τὴν αἰσχύλεια ἐπισήμανση τοῦ κοσμοκλαστικοῦ χαρακτήρα τῆς δωρεᾶς νοημοσύνης στὸν ἄνθρωπο καὶ τῶν ἀπαρχῶν τῆς Ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ διαισθητικὴ φαντασία τῶν δύο κορυφαίων ποιητῶν ἀποκάλυψε τὴ ριζικὴ διαφορὰ τῶν ἔκγονων τοῦ ἀνθρώπου μεταβολῶν στὸν κόσμο ἀπὸ τὶς ἀπλῶς φυσικὲς μεταβολές σ' αὐτόν.

Οἱ φυσικὲς μεταβολές στὸν κόσμο θεωροῦνται ὡς συντελεσμένες ὄχι κατὰ διάσπαση τῆς διέπουσας τὸν κόσμον νομιμότητας. Περιγράφεται ἀπὸ τὸν Αἰσχύλον σὰν ἐνταγμένη στὴν οἰκονομία τοῦ κόσμου ἢ κατανίκηση τῶν Τιτάνων ἀπὸ τὸν Δία, ἡ δημιουργία δηλαδή πλασμάτων ζωῆς ἐπάνω στὴν πρὶν ἀνόργανη ἀπλῶς Φύση, κατὰ ὑπερνίκηση τοῦ ἀπλῶς τιτανικοῦ πρὶν

17. Π6. Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Φιλοσοφία καὶ Διαλεκτική*, 1990, σσ. 39-47.

18. Π6. Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς Ἀκαδημίας*, 1990, σσ. 53-55.

19. Π6. Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Φιλοσοφία καὶ Διαλεκτική*, ὅπ.ἀν., σσ. 47-51.

20. Π6. Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Μελετήματα Φιλολογίας καὶ Φιλοσοφίας*, 1998, σ. 34.

21. Π6. ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ, *Ἀντιγόνη*, 332 κ.ἐξ.

δυναμισμού τῶν ὑλικῶν στοιχείων της. Ἐξ ἄλλου, καὶ δηλώνεται ἀπὸ τὸν μέγιστο ποιητὴ, ὅτι ἐπιτεύχθηκε ἡ δημιουργικὴ αὐτὴ ἐξέλιξη μὲ τὴ βοήθεια σχεδίου τοῦ Προμηθέως, δηλαδή μὲ συμβολὴ κάπως τοῦ Πνεύματος, ἀπαραίτητη γιὰ τὴν κάταρξη τῶν μορφοπλαστικῶν προβάσεων τοῦ βιοδυναμισμού²², συστατικῶν τῶν πλασμάτων ζωῆς, φυτῶν καὶ ζώων. Καὶ θεωρεῖται ἡ δημιουργικὴ αὐτὴ ἐξέλιξη, ἕως καὶ τὴ γένεση τῶν ζώων, ὡς καθεστωτικὴ ἐφεξῆς διάρθρωση τοῦ κόσμου, τοῦ ὑπὸ τὴν ἐξουσία ἤδη τοῦ Διός, καὶ ἄρα περιβλημένη μὲ πάγια ἐγκόσμια νομιμότητα. Ὡς δύο φάσεις, λοιπόν, χωριστὲς καὶ συνεχόμενες, τῆς ἐγκόσμιας νομιμότητας χαρακτηρίζονται οἱ λεγόμενοι φυσικοὶ νόμοι, διακαθοριστικοὶ ὧν ἐπισυμβαίνουν στὴν ἀνόργανη Φύση, καὶ οἱ φερόμενοι ὡς βιολογικοὶ νόμοι, διακαθοριστικοὶ ὧν ἐπισυμβαίνουν γιὰ τὴ γένεση καὶ τὴν ὑπαρξη τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων. Ὅ,τι δηλαδή συμβαίνει στὴ Φύση, ἀνόργανη καὶ ὀργανικὴ, θεωρεῖται ὅτι διέπεται ἀπὸ ἀδήριτους νόμους, παραλλαγὲς τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητας.

Στὴν ὑπαρξη ὁμως τοῦ ἀνθρώπου, καὶ στὴν ἀπότοκὴ της σύσταση τῆς Ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, πέραν τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητας, ἰσχύουσας πάντοτε καὶ γιὰ τὸν ὀργανισμό τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή γιὰ τὴν ὑπόστασή του ὡς ἀπλῶς ζώου, προβάλλει κάτι ἀνατρεπτικὸ τῆς ἐγκόσμιας κανονικότητας: ἢ μὴ ἀπὸ τὴ Φύση προκαθορισμένη σκοποθεσία, ἔργο τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ διάσπαση τῆς ἀπαρέγκλιτα ἰσχύουσας μέχρι καὶ στὰ ζῶα κανονικότητας. Ἡ προκαθοριστικὴ τῆς συμπεριφορᾶς αἰτιοκρατία θραύεται μὲ τὴ χειραφέτηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ ἐνστικτο, καὶ μὲ τὴ συνακόλουθὴ τῆς ἐλεύθερης δράσης του, ἐφικτὴ μετὰ καὶ τὴν ἀπόκτηση τῆς ἱκανότητας πρὸς νοητικὴ σύλληψη τῶν ἔξω ἀπὸ τὴ συνείδησή του ἀξιῶν καὶ τῶν ἀντιστοιχῶν πρὸς αὐτὲς δυνατοτήτων²³. Ἡ ἐλευθερία, συστατικὸ τοῦ ἀνθρώπου χάρισμα, λειτουργεῖ ὡς πηγὴ κοσμογνωσίας καὶ αὐτογνωσίας, ἀλλὰ προπάντων ὡς ὁρμὴ πρὸς ἐπίνοια καὶ προαίρεση²⁴, ἄρα πρὸς ἔξοδο ἀπὸ τὴν πεπατημένη καὶ πρὸς διάπλαση καταστάσεων, ἀνύπαρκτων πρὶν καὶ μὴ προκαθορισμῶν κατὰ κάποιαν στὸν κόσμον κανονικότητα. Μὲ τὴν ἐλευθερίαν ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ κάτι σὰν ἀντί-κοσμο²⁵.

Ἡ φιλοσοφικὴ, λοιπόν, ἀνθρωπολογία πρέπει νὰ θεωρεῖται, ὅτι ἐκβαίνει ἀπὸ τὴν κοσμολογία, καὶ ὑπάρχει ὡς ἀντίρροπο κάπως συμπλήρωμά της.

Κωνσταντῖνος Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ
(Ἀθῆναι)

22. Π6. Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Μελετήματα Φιλοσοφίας*, 1978, σ. 32 κ.ἐξ.

23. Π6. Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου*, 1954 (2002), σσ. 65-76.

24. Π6. Κ. Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Μελετήματα Φιλοσοφίας II*, 1980, σσ. 135-174, καθὼς καὶ *Φιλοσοφίας Ἑγκώμιον*, 1999, σσ. 63-77.

25. Δηλαδή ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὅχι ἀπλῶς «μικρόκοσμος», ὅπως χαρακτηρίζεται πρὸς ἔξαρση τῆς μεγαλοσύνης του: «un abrégé du monde» κατὰ ἔκφραση τοῦ Guillaume de SALLUSTE du BARTUS, *Sepmaine ou Création du monde*, 1578, Α.